

»prirodnjaka«, ali ono postaje kulturna i etička tema ukoliko je stradavanje stabla posljedica čovjekova djelovanja i utjecaja. Žalosna je činjenica da čovječanstvo nikada nije apsolutno i altruistički poštovalo sve forme života kao imanentnu vrijednost već se prema njima odnosilo egoistički i eksploatatorski i utilitarno. Hipotezu postavljenu u knjizi *Životinja i čovjek* Visković ponavlja, čime naglašava zahtjev za odbacivanjem antropocentrične etike i etnocentričnih pravila koja se trebaju zamijeniti dosljednom univerzalizacijom moralnih načela u ljudskom rodu i formiranje eko-biocentrične etike u kojoj moralnu zaštitu trebaju imati i humana i ne-humana bića (biljke, životinje, anorganski dijelovi prirode). Biocentrična i ekocentrična pravila ističu da je dopušteno upotrebljavati i ugrožavati ne-humani život koji ima vrijednost po sebi, samo u mjeri koliko je nužno za egzistenciju čovjeka i samih biljnih i životinjskih zajednica. Naravno, Visković je svjestan prepreka i nejasnoća ovih biocentričnih i altruističkih pravila. Analizu nastavlja povijesnim pregledom vlasničkih, religijskih i lovnih zaštita stabla i šuma, sa posebnim osvrtom na šumarstvo kao danas prevladavajuću djelatnost zaštite šuma koja pokazuje prvenstveno ekonomistički odnos prema šumi kao vrijednom resursu koji se eksploatira, stručno i pravno štiti i uzgaja na razne načine. Uz raspravu o botaničkim vrtovima i zaštićenim prirodnim predjelima, autor daje pregled znamenitih stabala koji su pravno zaštićeni u Hrvatskoj i imaju status spomenika prirode i spomenika parkovne arhitekture.

Sa žalošću je Visković konstatirao da u znanstvenim krugovima i široj javnosti postoji slabi (gotovo nikakav) interes za ovaj tip kulturološko-botaničkog istraživanja, što je rezultiralo izrazito oskudnom botaničkom literaturom iz dendrologije (znanost o drvenastom bilju, drveću i grmlju), te još manjim brojem istraživanja o ulozi stabla i grmova u materijalnoj i

duhovnoj povijesti čovječanstva, ali ne zaboravlja odati priznanje jednom od preteča ovog pristupa – biologu Miji Kišpatiću koji je popularizirao znanja o biljkama i njihovom značenju u kulturi. Bez obzira na dosadašnju nezainteresiranost, postoje razlozi za optimizam jer je Visković ne samo u sociologiju, već i u šire znanstvene krugove inaugurirao originalan istraživački koncept koji će zasigurno djelovati inspirativno i potaknuti nova istraživanja iz kulturne botanike.

Marija Geiger

Peter Wagner

A HISTORY AND THEORY OF THE SOCIAL SCIENCES

Sage Publications, London/Thousand Oaks/New Delhi, 2001, 193 str.

Njemački sociolog Peter Wagner spada u red onih suvremenih autora koji se iscrpno i doista istraživački bave tradicijom i mijenama socijalnih znanosti. Tu je reputaciju stekao svojom knjigom *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline* (1994), koja je svojedobno prikazana u ovom časopisu (vidi: *Socijalna ekologija*, 4/1996). Svoja istraživanja Wagner stavlja u kontekst sveopćeg preispitivanja modernosti i iz te perspektive sociologiju promatra kao tipično modernu znanstveno-teorijsku tvorbu. Pokazuje kako je njezina geneza blisko i neraskidivo povezana s društvenim, kulturnim i epistemološkim preobrazbama koje karakteriziraju samu modernost. Taj analitički smjer slijedi i knjiga *A History and Theory of the Social Sciences (Povijest i teorija socijalnih znanosti)*, s tom razlikom što se u njoj naglašenije problematizira »postmodernost stanje« kao »kulturna klima« današnjih socioloških orijentacija. Knjigu tvore dva dijela. U prvom dijelu (*Preispitivanje povijesti socijalnih znanosti*) autor razmatra pet tematskih cjelina: *klasična sociologija i prva kriza modernosti; politička anali-*

za tijekom prve krize modernosti; socijalne znanosti i organizacija modernosti; socijalne znanosti i reformnske koalicije; socijalne znanosti i druga kriza modernosti. Drugi dio (*Promišljanje ključnih pojmova socijalnih znanosti*) sadrži konceptualnu tematiku i usredotočen je na tumačenje šest pojmovnih sklopova: izbor i odlučivanje, djelovanje i institucija, kultura, društvo, politika i modernost.

Ono što povezuje te dvije dimenzije Wagnerovih razmatranja jest njegovo nastojanje da **historizira** socijalne znanosti, da ih sagleda u razvojnim okvirima devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Stoga i polazi od konstatacije da nam se 20. stoljeće, »nakon svoga kraja«, nadaje kao stoljeće socijalnih znanosti. U intelektualnim sporovima i institucionalnim borbama krajem 19. stoljeća one su se oslobodile tutorstva filozofije i povijesne znanosti te tako stekle nezavisan status kojim je priznata valjanost i korisnost njihovih spoznaja za praktično-teorijsko razumijevanje suvremenog svijeta. Iz tih sporova i borbi proizašle su, između ostalog, »klasična sociologija«, »neoklasična ekonomija«, antropologija zasnovana na »sudjelujućem promatranju«, eksperimentalna psihologija, psihoanaliza, jednom riječju niz pristupa i disciplina koje i danas, na početku 21. stoljeća, priznajemo kao posve isprofilirana znanstvena područja. Upravo zbog toga, kaže Wagner, »možemo pasti u iskušenje da dvadeseto stoljeće označimo kao povijest uspona socijalnih znanosti«.

On, međutim, upozorava na oprez i iznosi stanovite dvojbe. Istina je, s jedne strane, da se kasno devetnaesto stoljeće može promatrati kao **formativno razdoblje** institucionaliziranih socijalnih znanosti, njihovih osnovnih načina konceptualizacije i temeljnih problema što su ih one izlučile iz dugotrajnih rasprava. Gledano iz te perspektive, prije bi se moglo zaključiti da je kraj 18. stoljeća ključno razdoblje u razvoju socijalnih znanosti, a da »klasično« razdoblje na prekretnici 19. stoljeća treba poimati kao doba preobrazbe a ne

utemeljenja. S druge pak strane, posljednjih desetljeća 20. stoljeća ozbiljnoj su sumnji podvrgnute tvrdnje da socijalnoznanstveni način promatranja, tumačenja i objašnjavanja svijeta daje krajnje uvide u društveni život ljudskih bića. Počelo se govoriti o »kraju društvenosti« a ta je »avet« ubrzo, iz različitih vidokruga, popraćena i tezom o **kraju društvenih znanosti**. Neki su teorijski pisci skloni potpunom napuštanju bilo kakvog uvjerenja da je društveni svijet moguće učiniti razumljivim ima li se u vidu njegova kompleksnost i odsutnost evidentne umnosti ili reda. Drugi, međutim, drže da je taj navodni kraj društvenosti konačna i opća pobjeda shvaćanja o »centralnosti pojedinaca i njihove racionalnosti« te da se razumijevanje ljudskog svijeta može temeljiti prije svega na **nedruštvenom, individualističkom** teorijskom pristupu. Napokon, filozofi i povijesničari, koji su dugo bili u defenzivi, obnovili su svoje »stare zasluge« i svoje »pravo na privilegirano razumijevanje ljudskog življenja«.

Wagner se ne priključuje ni jednom od tih mišljenja. On ne prihvaća ni stajalište o neizbježnom usponu socijalnih znanosti nakon njihova »povijesnog prodora« ni »alternativnu priču« o njihovom usponu i padu tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Smatra neutemeljenima ona gledišta koja neka razdoblja promatraju optimistički a druga pesimistički. Opredjeljuje se za pristup koji stalno rekonstruira **izazove** socijalnim znanostima, koji propituje odnos između povijesnih oblika socijalnoznanstvene produkcije i načina izgradnje teorije, to jest teorijske konceptualizacije. U tom smislu iznosi opću tezu prema kojoj su socijalne znanosti intelektualni odgovor na »postrevolucionarne aporije« političke filozofije nakon Američke i Francuske revolucije. Za razliku od **normativne** političkofilozofske tradicije, razvoj temeljnih konceptualnih postupaka socijalne teorije i pojava empirijsko-istraživačkih strategija u socijalnim znanostima bitni su utoliko što su »dali argu-

mente za formu i sadržaj« društveno-političkih poredaka koji su se pojavili nakon revolucija. Stoga je povijest socijalnih znanosti u stvari povijest sučeljavanja s brojnim ključnim problemima koji su proizlazili iz nadolaska **političke modernosti**. Ti problemi, dakako, nisu riješeni, ali nikada nisu ni napušteni. Oni su se povijesno mijenjali i socijalne su znanosti svjedočanstvo tih promjena. Prema tome, kad historiziramo socijalne znanosti, kad istražujemo raspone socijalne i političke misli, mi se zapravo osposobljavamo za bolje razumijevanje našeg današnjeg položaja.

Oslikavajući razvoj socijalnih znanosti u povijesnim okolnostima zapadnih društava i povezujući njihovo intelektualno oblikovanje s političko-institucionalnim strukturiranjem tih društava Wagner se usredotočuje na prekretnicu 19. stoljeća (»formativno razdoblje modernih socijalnih znanosti kao disciplina«). Nastoji rastumačiti »klasičnu sociologiju« i političke diskurse koji su se pojavili u doba »krize klasičnog liberalizma«. Promatra ih kao načine sučeljavanja s prvim velikim restrukturiranjem postrevolucionarnih društava, kao preobrazbu koju naziva »prvom krizom modernosti«. Podsjeća na povijesni interval između 1870. i 1900, koji je obilovao nastojanjima da se polože temelji **znanosti o društvu**, najčešće označavane kao **sociologija**. Objavljivane su programatske knjige, pokretani su časopisi, osnovana su akademska društva a unutar akademskih institucija stvarala se pogodna klima za uspostavu socioloških katedara i za uvođenje novih tipova ispita i stupnjeva. Durkheimovo djelovanje u Francuskoj samo je jedno u nizu sličnih nastojanja. Prije njega Frederic Le Play je koncipirao akciono usmjerenu socijalnu znanost (*science sociale*) i njegovi su sljedbenici kasnije nastavili raditi na tom projektu. Durkheimovi suvremenici i opONENTI Gabriel Tarde i Rene Worms intenzivno su sudjelovali u intelektualnom sporu o legitimnosti novonastajuće dis-

cipline. Prvi je zagovarao **individualistički** pristup zasnovan na zakonu imitacije kao prvotnom pokretaču društva, a drugi je zastupao **organicistička** gledišta. Oblikovanje »sociološkog polja« u Italiji zanimljivo je po svojoj velikoj raznovrsnosti i pluralizmu. Primjerice, 1888. godine u Italiji je na djelu deset socioloških orijentacija. U Austriji je Ludwig Gumpelowiz objavio **Osnove sociologije** (1885), a 1898. pojavilo se djelo Gustava Ratzenhofera **Sociološka spoznaja**. U svim tim sredinama naziv »sociologija« upotrebljavao se bez ustručavanja i najčešće uz svjesno povezivanje s pozitivističkom tradicijom.

U Njemačkoj pak taj je naziv bio izvan terminološkog vidokruga znanstvenika koji su se obrazovali na humanističko-filozofskoj tradiciji njemačkih sveučilišta. No ta »relativna odsutnost« naziva ne znači i odsutnost nastojanja da se utemelje nov ili promijene stari pristupi proučavanju društva. Heinrich von Treitschke iznosi svoja stajališta u djelu **Gesellschaftswissenschaft (Znanost o društvu)**, 1895), a u istom razdoblju Robert von Mohl i Lorenz von Stein pišu radove u kojima zagovaraju ideju da se novo razumijevanje društva uklopi u »državne znanosti«. Između Mohla i Treitschkea »planula« je žestoka polemika o samom pojmu društva i o utjecaju Francuske revolucije na socijalnoteorijsko mišljenje. Mohl je smatrao da je iz te revolucije proizašlo »nešto posve novo« i da se ta novost osobito odražava na **postojanje i razumijevanje društva**. To je ponajprije važno za političku znanost koja mora voditi računa o odnosu pojedinca i cjeline, jer je očigledno da »cjelinom upravljaju zakonitosti o kojima ovise i pojedinačni zahtjevi«. Mohl odlučno podvlači **autonomnost** društvenih fenomena. Oni se mogu uključivati u politički poredak ali im se autonomnost ne može poricati. Država je **organizirano društvo** ali njegovo nezavisno postojanje ne može biti upitno. Društvo je na taj način uvedeno kao enti-

tet između politike i pojedinca, uočena je opreka između društva i politike (države), zahvaćen je odnos između društva i pojedinca, priznato je da društvo može imati uzročno djelovanje. Suprotno Mohlu, Treitschke je zastupao tezu prema kojoj »nije dokazano da je društvo poseban element ljudskog suživljenja«.

Pored te poučne »polemičke situacije«, Wagner navodi i druge primjere koji svjedoče o razvoju sociologije u drugoj polovici i krajem 19. stoljeća. Ističe Alberta Schafflea i njegovo organicistički usmjereno djelo *Anatomija i život društvenog tijela* (1875), a posebno se osvrće na »utjecajnu knjigu« Ferdinanda Tönniesa *Zajednica i društvo* (1887), koja je kasnije (1912) dobila podnaslov *Osnovni pojmovi sociologije*. Vremenom je ublažena »njemačka averzija« prema nazivu »sociologija«, pa ga počinju koristiti Georg Simmel i Max Weber, doduše na nešto drukčiji način nego njihovi zapadnoeuropski kolege.

Sociološke intelektualne aktivnosti očitovala su se i u stvaranju znanstvenih časopisa. U Italiji je, između 1883. i 1890, izlazila *Rasegna di scienze sociale e politiche*, a 1892. pokrenuta je *Rivista italiana di sociologia*. U Francuskoj je bio najuspješniji Durkheimov *Année sociologique*, ali on nije bio jedini. Worms je 1893. pokrenuo *Revue internationale de sociologie* (izašla su svega dva broja) i osnovao Institut international de sociologie. Što se tiče njemačkog govornog područja, 1907. godine utemeljeno je Bečko sociološko društvo, a u Njemačkoj je Udruženje za socijalnu znanost (Verein für Socialpolitik) postojalo već od 1872, s intencijom da »njegov rad bude u službi njemačke nacionalne države«.

Sve su te aktivnosti predstavljale snažan pokret koji je vodio utemeljenju sociologije kao znanosti o društvu, koju danas podvodimo pod naziv »klasična sociologija«. Wagner pritom naglašava da je ona i odgovor na izazove političke ekonomije,

osobito one neoklasične. S ekonomijom su je povezivala tri aspekta: **znanstveni, politički i institucionalni**. U znanstvenom pogledu ona je bila odgovor na **individualističku metodologiju** ekonomista i njezine epistemološke pretpostavke. U političkom pogledu reagirala je protiv liberalnih, neintervencionističkih implikacija teorije, protiv vulgariziranog uvjerenja da tržišne sile same po sebi reguliraju ekonomske interese i automatski, bez svjesne političke akcije, osiguravaju maksimum blagostanja. U institucionalnom pogledu sučelila se s činjenicom da se ekonomija dobro etablirala u akademskim institucijama i pretendirala na predstavljanje cjelokupne znanosti o društvu. Naravno, klasični sociolozi poput Durkheima, Pareta i Webera, nisu imali istovjetna gledišta o ekonomiji, o odnosu sociologije i ekonomije, i Wagner ta gledišta jasno distingvira, uz osnovnu tezu da je sociologija, pod utjecajem ekonomskih praktično-teorijskih tendencija, tražila vlastiti put analize društva. U tom smislu iznosi tvrdnju: »Klasična je sociologija postliberalna politička filozofija i ideologija...Moguće ju je ocijeniti kao posljednji veliki pokušaj da se preformuliranjem sačuva socijalna teorija sadržana u prosvjetiteljskoj tradiciji. Koliko god bili skeptični, Durkheim, Weber i Pareto nikada nisu prestajali tražiti putove pomirenja između individualnih težnji samostvarenja i uspostavljanja socijalne kohezije«. Odatle slijedi da su socijalne znanosti sudjelovale u »organizaciji modernosti« kada je ona zapala u soju »prvu krizu«. Radile su na idejama »socijetalnog planiranja« i pripomagale »racionalističkoj revoluciji« koja je kasnije, između pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, okarakterizirana kao »zlatno razdoblje kapitalizma«.

U drugoj polovici, osobito krajem 20. stoljeća okolnosti se mijenjaju. Nastupa razdoblje koje Wagner označava kao »drugu krizu modernosti«. To je vrijeme kada neki teorijski mislioci (Agnes Heller) postav-

ljaju pitanje: »Može li modernost preživjeti?« i kada se opetuju teze o »dubokoj krizi predstavljanja« kako u akademskom diskursu tako i u političkim institucijama. Na sceni je posvemašnji »postizam« koji dijagnosticira kraj povijesti, kraj društvenosti, kraj utopije itd. Te dijagnoze, »čita li ih se sociološki«, sugeriraju da je završena povijest društava koja su se u Europi, a potom i drugdje, oblikovala na tragu Francuske revolucije te da su se ona »preobrazila u nešto drugo«. Analizirajući »postmodernu sociološku literaturu« (»literaturu kraja stoljeća«) Wagner konstatira da ona suvremeno društvo opisuje kao efemerno, nestalno, prolazno i kontingentno. Za razliku od prošlosti sadašnjost je promjenljivija i nestabilnija. Ono što je bilo ograničeno sada je slobodno, što je bilo uređeno i strogo sada je kaotično i neodgonetljivo, što je poimano kao jednom za svagda dano i zbiljski nedvojbeno sada je upitno i »rasplinuto nerealno«. Izriče se teza o »atomizaciji društvenog u fleksibilnim mrežama jezičkih igara« (Lyotard), o »kolapsu društvenog u ekonomskom i političkom« (Baudrillard), a neki od vrlo istaknutih autora (Claus Offe, Scott Lash) zagovaraju tezu o »deorganiziranom kapitalizmu«. Mnogi postmodernisti drže da je u suvremenim društvu došlo do rastakanja subjekta, a Wagner dodaje da je time, bez obzira na epistemološke argumente, načeta jedna od najznačajnijih tema sociologije, koja ima dugu intelektualnu tradiciju. Prema stajalištu što ga zastupa liberalna misao revolucije modernosti omogućuju individualnom subjektu da se oblikuje i samoozbiljuje sukladno vlastitoj volji i opredjeljenjima. Prema kritičkoj tradiciji novi se društveni fenomeni mogu pojaviti i kao rezultat osloboditeljskih revolucija, ali one ograničavaju subjekt kako u njegovoj samospoznaj tako i u spoznaji njegovih htijenja i stvarnih interesa. Subjekt je otuđen u tržištima, podređen je birokraciji i instrumentaliziran posredstvom znanosti. On se pretvara u reducirani, fragmen-

tirani i disciplinirani objekt bez identiteta. Postmodernistička je misao, u odnosu na tu kritičku tradiciju, izvela radikaliziranu modifikaciju iz koje proizlazi da je identitet subjekta svojevrsna fikcija.

Na kraju tog, vrlo iscrpnog kritičko-analičkog pregleda »postmodernističke sociološke literature«, Wagner dolazi do zaključka da se »postmodernizam može shvatiti kao posebna vrsta odgovora na redukcionističke i reificirane koncepcije modernosti u konvencionalnoj socijalnoj znanosti i socijalnoj teoriji«. Na taj način on otvara pitanje **sociologije postmodernosti**. Konstatira da sociolozi postmodernističkog nagnuća prihvaćaju »neke od teorema postindustrijalističkog mišljenja«, ali tako što ih radikaliziraju. Ono što postindustrijalisti smatraju bezgraničnim rastom »blagotvornog znanja« korisnog za svrhe društvene dobrobiti, postmodernisti vide kao arbitrarno mnoštvo »intervencijski usmjerenih koncepata« čija je vrijednost isključivo ovisna o njihovoj učinkovitosti. Ono što postindustrijalisti definiraju kao vodstvo prosvijećenih elita, koje zauzimaju vrhunske položaje u organiziranim društvima, postmodernisti ne vide kao vrhunske i vodeće pozicije nego kao »difuziju aktivnosti u oceanu simulacije«. Komparativno govoreći, moglo bi se ustvrditi da se postmodernistički teoretičari odnose prema postindustrijskom društvu i teorijama modernizacije onako kao što su se teoretičari krize modernosti na prekretnici 19. stoljeća odnosili prema liberalnom društvu i liberalnoj političkoj teoriji. Ta shvaćanja, drži Wagner, sadrže značajne elemente zbiljske kritike političkih i socioloških teorija »reprezentacije« u suvremenim društvima. No problem je u tome da postmodernistički teoretičari na taj način dospijevaju do zaključka o nemogućnosti bilo kakve inteligibilnosti, značenja i djelovanja, što već i sami uviđaju kao osnovno protuslovlje svoje epistemologije. Kad neki postmodernisti obznanjuju kraj socijalne znanosti, to je svakako preuranjeno.

No ipak ostaje nepobitna činjenica da se socijalna znanost, kakvu danas poznajemo, razvila u doba modernosti, kao dio znanstvene samospoznaje modernih društava. Njezine su kategorije dubinski prožete modernošću i to možda u tolikoj mjeri da se iz toga »ne mogu izvući« i pojmiti razloge preobrazbe. Wagner priznaje da je teško razumjeti »radikalnu narav« tog pitanja. Podsjeća da je »jednostavna distinkcija« države, ekonomije i društva predstavljala jedan od kamena temeljaca društvenog samorazumijevanja, na čemu je ukorijenjena i disciplinarna podpodjela društvenih znanosti. Što više, to razdiferenciranje »društvenih entiteta« na relativno autonomne podsfere ključan je element liberalne misli. Ruku pod ruku s uspjehom liberalne ideologije ostvarena su i značajna misaona dostignuća tijekom 19. i 20. stoljeća. Navedena je distinkcija i danas uključena u mnoge socijalnorteorijske orijentacije, kao što su funkcionalistička teorija diferencijacije, strukturalistički ili funkcionalistički marksizam te Habermasova tematizacija opreke između kolonizirajućeg socijalnog sustava i nesistemskog svijeta života. No, što se tijekom vremena dogodilo s tim podsfereama? U liberalnoj političkoj filozofiji one su zadobile normativno značenje kako bi se sačuvala područja individualne slobode u društvu. A u najoštrijim kritikama modernosti prokazane su kao institucionalne strukture koje discipliniraju pojedinca i ugrožavaju projekt modernosti. Uostalom, u diskursu socijalne znanosti one su postvarene kao nadljudski fenomeni kojima je čovjek podređen bez bilo kakvog djelovanja i izbora. Stoga se socijalna teorija (pa i povijesna znanost) okreće pitanju konstitucije društva polazeći od oblikovanja sebstva u **društvenoj interakciji**. U tom je kontekstu, primjerice, razumljiva popularnost Foucaultove teze o »tehnologijama sebstva«, a u istu kategoriju teorijskih interesa spada i sve veće zanimanje za sociologiju svakodnevnog života. Svi se ti teorijski

pomaci svode na zaključak da fenomeni modernosti, društveni fenomeni općenito, nemaju nadpovijesni, nadljudski karakter već da se oni proizvode i reproduciraju u svakodnevnoj ljudskoj praksi.

Naglašavajući te uvide Wagner podržava opći, »problematizirajući smjer postmodernističkog mišljenja«, ali njegovim glavnim protagonistima spočitava nedostatak analitičkog smisla za **stratifikaciju** modernog iskustva. Oni ne vide »što se kome dogodilo« u realizaciji modernog projekta. Uporno inzistiraju na konstataciji da modernost tvore znanost, industrija, demokracija i birokracija, ali u postmodernističkim radovima rijetko ćemo susresti temeljite analize tih ključnih sastavnica razvoja. Osim toga, neke kategorije čovječanstva, kao što su stanovnici ruralnih područja i veliki broj žena, još nisu ni okusile ono što se naziva »realiziranim projektom modernosti«. »Općenito govoreći, kaže Wagner, u dugotrajnu su raspravu uključeni svi aspekti diskursa modernosti, svi problemi političke filozofije i epistemologije svojstveni liberalnoj i prosvjetiteljskoj tradiciji. No nisam uistinu naišao ni na jedan noviji prilog koji bi u tom pogledu značio nešto novo. Ono što se vremenom promijenilo jesu društveni uvjeti pod kojima ljudska bića pokušavaju implementirati (preobraziti ili napustiti) postojeće tradicije sukladno svojim suvremenim iskustvima. Samo je u tom smislu moguće govoriti o razlici između krize modernosti na prekretnici 19. stoljeća i današnje debate o postmodernosti«.

U svjetlu te konstatacije autor se u drugom dijelu knjige bavi preispitivanjem nekoliko socioloških koncepata, smatrajući da oni nisu puka »jezička igra«, da nemaju samo diskurzivno-retoričku nego i supstancijalnu vrijednost u suvremenom socijalnoznanstvenom mišljenju. Uostalom, to su i najučestaliji pojmovi današnje sociološke tekstualnosti. Analizirajući pojmovni sklop **izbor i odlučivanje** Wagner ukazuje na ograničenja racionalističkog

individualizma. Osvrće se na »kurentni trend i raširenost« teorije racionalnog izbora, ali tako što genezu i prihvaćanje tog načina mišljenja stavlja u kontekst povijesne situacije, kao revitalizaciju neoklasičnog ekonomsko-teorijskog stajališta i kao reakciju na dogmatizirane strukturalno-funkcionalne determinante djelovanja. Onima koji taj pojam koriste u najdoslovnijem smislu Wagner prigovara nehistoričnost, što je posve u skladu s njegovom osnovnom intencijom historizacije socijalne teorije. Pojmove **akcija** i **institucija** problematizira pitajući se kako ih je moguće rekonceptualizirati da bi se »razumio situacioni smisao akcije pod uvjetima relativne nesigurnosti i eventualnog prijepora«. U toj konceptualnoj analizi eksplicitno se poziva na recentne radove glavnih predstavnika »nove francuske socijalne znanosti« (Luc Bolatinski i Laurent Thevenot), koji jasno zagovaraju ontološki ili metodološki individualizam ne upadajući u kolektivističke zamke. Oni razvijaju »sociologiju prepirki« ili »situacionih iskušenja« u kojima akteri iznose eksplicitne prosudbe i ocjene, dajući tako do znanja kriterije kojima opravdavaju svoja stajališta.

Baveći se pojmom **kulture** Wagner zapaža kako se prije dva ili tri desetljeća smatralo da se društveni život odvija u strukturama ili sustavima, da su ljudska bića definirana, što ne znači i determinirana, ulogama i interesima koji su povezani s njihovim položajima u društvenom poretku. Doduše postojale su razlike između pristupa koji su te pojmove koristili za kritiku suvremenog društva i pristupa koji su zagovarali afirmativnije (»pozitivno« i »pozitivističko«) stajalište. No ono što je prve doista razlikovalo o drugih sastojalo se u tome što su oni više inzistirali na proturječnostima interesa i uloga nego na skladu međuodnosa. U najnovije vrijeme taj je jezik »izašao iz mode« i prevladava mišljenje da se društveni život uređuje posredstvom značenja i vjerovanja. Ljudi naime zajedno žive u kulturama i svoju

sličnost ili različitost spram drugih ne prosuđuju prema klasnim položajima već na osnovi svojih identiteta. Stoga kultura postaje bitnom dimenzijom sociološke analize.

Wagnerova etimološka i povijesno-teorijska rekonstrukcija pojma **društva** in- struktivna je zbog toga što se taj temeljni pojam sociologije najčešće koristi kao posve samorazumljiv, pa ga se onda, po toj implicitnoj logici samorazumijevanja, prihvaća ili odbacuje bez velikih intelektualnih zamaranja. Od sredine 18. stoljeća izraz »društvo« koristio se u moralnim i političkim znanostima, posebno u raspravama francuskih i škotskih prosvjetiteljskih mislilaca. Otada je postepeno zadobivao dominantno mjesto u analizama socijalno-političkog života. Kombiniran je s izrazima »političko društvo« i »građansko društvo« i odnosio se uglavnom na državu. Za njegovo su oblikovanje naročito zaslužne ugovorne teorije koje naglašavaju nužnost povezivanja ljudi radi zajedničkih ciljeva. U teorijama kasnog osamnaestog stoljeća »građansko društvo« počinje se promatrati kao fenomen različit od države. »Tu počinje priča o društvu kao predmetu znanosti«. Nakon opsežnog razmatranja o mjestu tog pojma u klasičnim i suvremenim sociološkim teorijama, Wagner svraća pozornost na recentne teze o »nestanku društva kao predmeta«. Prikazuje neke od razložitih argumenata tog shvaćanja, smatra da doista »treba promijeniti jezik« socijalne analize, ali ipak dolazi do zaključka da je pojam društva u mnogočemu neizbježan. »Društvo je, kaže on, konceptualno oruđe kojim predočavamo stanje socijalnih odnosa u posebnom vremenskom i spoznajnom prostoru. U svojim jakim verzijama, ono nikada nije bilo potpuno uvjerljivo. No ono zahvaća ključno pitanje socijalne misli, naime preobrazbu političkog problema jedinstva u liberalnoj teoriji, kako bi se uzele u obzir i razumjele stanovite promjene društvenih veza. Napetost između tih dvaju aspekata, političko-eko-

nomske nužnosti i empirijskih fenomena, možda nikada nije prevladana. Ali između ranog devetnaestog i kasnog dvadesetog stoljeća, kada se pojavljuje teza o mogućem nestanku društva, nije se pojavilo ni jedno nadmoćnije rješenje koje bi dokazalo tu neizbježnost. Sve dok se to ne dogodi društvo nije potpuno nestalo.

Na isti način Wagner obrađuje i pojmove **politika i modernost**. Pokazuje kako političke kontekste uvijek valja imati na umu pri razumijevanju socioloških teorija i pojmova. Politika je, kaže on, »organizacija modernosti« i bez obzira na to je li ona liberalna, republikanska, birokratsko-racionalna, socijalno-državna itd., njezino kontekstualno polje nedvojbeno utječe na tematska usmjerenja i shvaćanja zadataka sociologije. Zar o tome najbolje ne svjedoče kontekstualni politički utjecaji na misao Durkheima, Webera, Pareta, Parsonsa itd? Što se pojma modernosti tiče, Wagner smatra potrebnim izdvojiti ga kao zasebnu temu jer na kraju želi precizirati u kojim se konceptualnim okvirima kreću njegova razmišljanja. Značenje modernosti tvore dvije komponente: ideja autonomije ljudskih bića kao spoznajnih i djelatnih subjekata i ideja racionalnosti svijeta, njegove načelne inteligibilnosti. Još određenije, modernost je situacije u kojoj ljudska bića ne prihvaćaju nikakva izvanjska jamstva sigurnosti svoje spoznaje, održivosti svojih političkih poredaka i postojanosti vlastitog življenja. Ukratko, to je situacija u kojoj su ljudi uvjereni da sami postavljaju pravila i zakone svog odnošenja prema prirodi, zajedničkom življenju i samospoznaji. Wagner upozorava da je konceptualno relevantno praviti razliku između **modernog društva i modernosti**. Moderno društvo označava društveni poredak koji svoju modernost zadobija »iz posebnog strukturalnog i institucionalnog aranžmana«. U tom sklopu modernost je shvaćena kao ostvareni i određivi društveni oblik. No, u drugom, prethodno već spomenutom smislu, modernost se odnosi na

situaciju ili stanje koje stvaraju ili iznalaze sama ljudska bića. »Ta je situacija«, dodaje Wagner, »podložna različitim tumačenjima i osporavanjima. Jer koliko god bio autonoman u svom sučeljavanju s nepredvidljivim događajima, u svojoj vladavini, odnos čovjeka prema svijetu i sebi samome stalno je potencijalno problematičan«.

Rade Kalanj

Etienne Balibar

NOUS, CITOYENS D'EUROPE

Les frontières, l'Etat, le peuple

Editions La Découverte, Paris 2001, 322 str.

Autorska i socijalnoteorijska reputacija Etiennea Balibara poznata je na dva načina. S jedne strane, on je pripadnik Althusserova strukturalističkog kruga i koautor ambicioznog, strukturalistički usmjerenog djela **Kako čitati Kapital** (1965), u kojemu je izložio svoju interpretaciju historijskog materijalizma. Na toj su interpretativnoj crti i njegove knjige: **Pet studija o historijskom materijalizmu** (1974), **Marx i kritika politike** (1979), **Spinoza i politika** (1985). S druge strane, Balibar se od kraja osamdesetih godina intenzivno bavi pitanjima koja u tom razdoblju pojačano zaokupljaju socijalnoteorijsku misao, a to su prije svega pitanja nacije i nacionalizma, države i suvereniteta, Europe i europskog zajedništva itd. U tom su smislu zapažen odjek izazvale njegove knjige: **Rasa, nacija, klasa. Dvojbeni identiteti** (1988), **Granice demokracije** (1992), **Građansko pravo. Kultura i politika u demokraciji** (1998). Tom tematskom krugu pripada i knjiga **Nous, citoyens d'Europe. Frontières, l'Etat, le peuple (Mi, građani Europe. Granice, država, narod)**. Knjigu tvori dvanaest poglavlja: *Homo nationalis. Antropološki nacrt nacije kao oblika, Identitet/Normalnost, Državljanско pravo ili apartheid, Držav-*